

Finlands kyrkobyggnader.

Den sena tidpunkten för Finlands kristnande — 1200-talet genom Birger Jarls korståg — är bestämmande för de äldsta kyrkobyggnadernas stil liksom också missionens ursprung från grannen i väster. En klar bild av missionstidens kyrkobyggnadskonst får man dock ej av de bevarade monumenten, ty man måste räkna med ett antal förlorade träkyrkor. Märkvärdigt nog finns dock inte en enda medeltida träkyrka kvar. Men rester av biskopskyrkan på Korois — Åbo domkyrkas föregångare — som blottats, visar dock en treskeppig byggnad av trä. De stenbyggnader, som bevarats från den första tiden, 1200-talet, äro också både få och anspråkslösa med torn i väster och ibland rakt avslutat men från långhuset avskilt kor i öster. Enkla, tunga former utmärka dessa gråstenskyrkor. I jämförelser med fastlandets något yngre byggnadsverk synas dock de åländska under inflytande av gottländska förebilder ha förlänats en något sirligare gestalt. Materialet är gråsten, som i vissa fall valts och fogats med en viss omsorg. Tegel är sparsamt förekommande. För valvslagning har man istället använt gråstensflis. Först på 1300-talet nyttjas teglet allmännare, och byggnadstypen blir då förändrad. På Åland finnas ännu avläggare av gottländska flerskeppiga kyrkor, medan fastlandets tvåskeppiga byggnader, som återfinnas i landskapet kring Åbo, synas hämta förebilder från Mälardalen, åtminstone under 1300-talet. Alla dessa kyrkor sakna torn. Under följande århundrade blir tegelorneringen på gavlarna allt rikare, vilket återigen är ett svenskt lån.

Ett nytt drag kommer till synes från slutet av 1300-talet. De svenska förbindelserna bli mindre livliga och ersättas i vissa fall av nordtyska. Så t. ex. uppfördes Borgå domkyrka 1414—1418 av Rostockbyggmästaren Carsten Nybar, och den blev en av landets största helgedomar under medeltiden. Den höga och vackert proportionerade västgaveln är rikt sirad med blindingar i teglet. En annan baltisk konstnär, mästare Simon från Reval, uppförde dominikanerklostret efter branden 1429. En särställning intaga klosterkyrkorna och Åbo domkyrka. Vi ha redan nämnt dominikanerklostret i Åbo, men om samma ordens byggnad i Viborg veta vi nästan ingenting. I Raumo uppförde franciskanerna en kyrka med två skepp av olika bredd — ordens vanliga planschema — och ett något lägre kor. Den anses ha Riddarholmskyrkan i Stockholm till förebild. Birgittinernas treskeppiga kyrka i Näendal går naturligtvis tillbaka till Vadstena klosterkyrka och försågs sålunda med ett munkkor i väster och ett nunnekor i öster. Alla dessa byggnadsverk ha höga luftiga interiörer med lika höga skepp och återgå på hallkyrkan.

Finlands enda verkligt stora arkitekturskapelse under medelti-

den är emellertid Abo domkyrka. Dess långa byggnadshistoria börjar i slutet av 1200-talet. Den var då en treskeppig hallkyrka, som avslutades med ett femsidigt kor. Efter en eldsvåda 1318 började en ny byggnadsperiod. Det gamla koret revs, och långhuset tillbyggdes åt öster, där det slutade i ett sjudelat kor med koromgång. Det gamla låga västtornet ersattes av ett resligare och mera rikt utbildat torn med spira omgiven av fyra små hörntorn. Före 1370 stod denna ståtliga, i ren gotik uppförda byggnad färdig. Efter denna tid utökades domen efter hand med en rad sidobyggnader och kapell, som förvandlade den från treskeppig till femskeppig. Interiören blev emellertid därigenom så mörk, att man nödgades höja mittskeppet, som välvdes och försågs med högt sittande fönster. I slutet av 1400-talet utvidgades koret med den stora oktagonen, allhelgonakoret. Samtidigt försågs den södra kapellraden med en övervåning, som med arkader öppna sig inåt kyrkan och ger den en oväntad och vacker effekt. Efter många senare, föga lyckliga förändringar har detta vackra byggnadsverk åren 1923—28 undergått en skicklig restaurering under ledning av Juhani Rinne och Armas Lindgren, av vilka den förre skildrat kyrkans historia i en intressant monografi (1929). Många olika målade dekorationer ha påträffats. De äldsta äro från 1290-talet och anses vara utförda av en nordtysk konstnär, men peka också på Sverige (Strängnäs och Riddarholmskyrkan). Eljest saknas icke gotiska vägg- och valvmålningar i finska landskyrkor. De äldre ha en mera tillfällig och ofta nog icke någon bestämd kyrklig prägel. Flertalet av de yngre äro dock utförda av skolade konstnärer, som haft ett klart teologiskt program att följa. Av intresse är förbindelsen med det uppsvenska sengotiska kyrkmåleriet, representerat i Nykyrko (av mästaren Petrus Henriksson 1470), S. Karin, Letala, Pargas m. fl., vilka sammanhånga med den uppländska s. k. Bro-Knivstagrupper. Ännu under katolicismens sista dagar smyckades många kyrkor med figurrika, granna målningar såsom Hattula och Raumo, där den konstnärliga nivån är skälig men idéinnehållet däremot av intresse.

Under reformationstiden börjar träet överväga som byggnads-material. Först på 1700-talet återvänder man till stenen. Den nya tidens första kyrkobyggnader av trä återgå till den medeltida stenkirkans planform och består sålunda av ett rektangulärt långhus, vars väggbjälkar försträvats medelst ett par träkistor. Dessa kyrkor sakna torn, men en annan grupp i Österbotten är däremot tornförsedd. Den äldsta kyrkan i denna grupp, Pyhäjoki, uppfördes 1586. Under följande århundrade börjar den enkla rektangulära planformen förrikas och differentieras. Först får koret en livligare form, polygonalt avslutat som i Jockis (från 1631), och senare utbildas även västpartiet på motsvarande sätt. Det enkla rektangulära långhuset kan också omformas på annat sätt med bibehållande av det raka koret. Sålunda uppträder redan under 1600-talets förra hälft en plantyp i sydvästra Finland med små korsar-

mar på långhusets mitt. Anledningen till denna utbyggnad är behovet efter ökat utrymme. Denna typ är mycket vanlig under sistnämnda århundrade och 1700-talet. Särskilt i Österbotten uppfördes ett mycket stort antal sådana kyrkor under denna tid. Ett svenskt inflytande anses i vissa fall vara troligt. Ibland förekommer torn, och stundom äro dessa kyrkor uppförda i sten.

Dessa former leda över till de egentliga centralkyrkorna, som vunno insteg redan i början av 1600-talet. Asikala kyrka, som uppfördes 1608—12, är den äldsta. Planformen är ett likarmat kors och taken äro höga, branta och svagt valmade. Under 1700-talet blir denna typ ännu vanligare, och korsarmarnas skärningspunkt markeras då ofta av en spira eller takryttare. Altaret placeras emellertid icke centralt utan vid östväggen, varför denna typ egentligen fortsätter långhuskyrkans idé. Det har påståtts, att dessa korskyrkor skulle vara uttryck för den protestantiska gudstjänstens behov. Detta är dock oriktigt, vilket tydligast framgår av att den liturgiska gestaltningen fasthåller vid de äldre långhuskyrkornas form. Ötaliga äro variationerna i planlösningen från denna enkla typ. Under 1700-talet uppfördes många kyrkor med snedställda korsarmar eller också avslutades dessa polygonalt. Under följande århundrade betonas korsmitten i det yttre ibland av en lanternin eller också av en kupol. Korsformen kan ibland förrikas genom att i korsarmarnas hörn utbygga lägre kvadrater, och denna planform utbildas i östra Finland redan i början av 1700-talet (t. ex. Fredrikshamn 1730). En utveckling av detta schema innebär pyramidtaket över korskvadraten eller dettas utformning till torn. En slags återgång till långhuskyrkans idé — en tendens, som då och då är märkbar — sker också genom tillbyggande av torn i väster. Stundom kan t. o. m. typerna korsas så egendomligt, att en fullt utvecklad centralkyrka med förhöjd korskvadrat avslutad med lanternin förses med västtorn. Dessa lantliga blandningsformer tillhöra helt och hållet 1800-talet. Tidigare förekomma emellertid vissa variationer av mångsidiga centralkyrkor täckta med kupol och försedda med ett litet kor i öster samt vapenhus i väster. Formen är klassicistisk och har väl närmast svenska anor. I regel är altaret i de nyss beskrivna typerna alltjämt placerat vid östväggen. De bysantiskt ryska ursprungsformerna ha alltså i det inre icke kunnat följas, utan den som ett protestantiskt drag karaktäriserade långhusidén har tagit ut sin rätt. Endast i undantagsfall placeras altaret mera centralt, veterligen aldrig i korskvadraten, men väl såsom i Ilmola ståtliga kyrka (1764), liksom även i Jalasjärvi (1800), invid korskvadratens ena hörn som motsvarighet till predikstolen. Med altarets vanliga placering längst in vid östra korsarmens vägg följer vanligen, att en del av menigheten icke kan se altaret. I Ruovesis år 1777—78 byggda kyrka har dock hörnens avsnedning medgivit en god sikt, och denna planform liksom liknande i t. ex. Kronoly, Lappo och Pyhäjoki (från 1800-talets förra hälft) är därför en ur gudstjänstsynpunkt värdefull och genom-

tänkt lösning. Någon gång måste emellertid altaret ryckas fram i östra korsarmen såsom i Pielisjärvi empirkyrka.

Slutligen må nämnas att Finland också äger rundkyrkor, visserligen icke från medeltiden utan från 1800-talet. Sålunda uppfördes Vindala vackra klassicistiska kyrka på en tolvsidig polygon med altaret placerat vid östra väggen framför en rektangulär utbyggnad tjänande som sakristia. Norra Birkala något yngre kyrka är likaledes byggd på en oktagon, vars inre fått cirkelform. Bänkarna äro koncentriskt placerade, vilket onekligen fordrat att altaret förlagts till mitten. Vid en restaurering i senare tid flyttades emellertid detsamma till en i öster uppförd byggnad, som ursprungligen tjänstgjort som sakristia.

Det är i sanning en fångslande bild av finskt kynne, som gives av 1600-, 1700- och 1800-talens träarkitektur. Timmerkonsten har icke prövats på så många sätt i monumentalbyggandets tjänst i Norden, om man undantager stavkyrkorna i Norge och Sverige under medeltiden. Ännu är väl icke den ryska träarkitekturen tillräckligt studerad för att man skall kunna bedöma det självständiga i träkonstruktioner och formgivning.

Ända till empirens genombrott i början av 1800-talet har traditionen sitt fasta grepp på planlösning och gestaltning. Även utsmyckningen av interiören företer ålderdomliga drag. På 1600-talet är det icke ovanligt att finna katolska reminiscenser i bildvalet såsom då en målare i Salo kyrka 1641 avbildar madonnan och S. Dorotea, eller då mästern Kristiern 1659 i Saltviks kyrka på Åland målade S. Göran och draken. Mikael Toppelius målade f. ö. ännu på 1700-talet den heliga jungfrun i många kyrkor. Vill man emellertid se ett monument i tidens anda, fyllt av protestantiskt lärorikt innehåll, skall man betrakta målningarna i Storkyro från 1560-talet. Som en slags regissör har verkat den lärde och mäktige prosten Jakob Gett, som med stadig hand dirigerade konstnären. Ett hundratal bilder fyller kyrkan. De innehålla scener ur Gamla och Nya Testamentet samt — vilket i detta sammanhang är av stort intresse — en serie målningar, som illustrera årets evangelietexter från nyårsdagen till 13. söndagen efter trefaldighet. Denna kyrkligt inställda målarkonst blev tyvärr utan efterföljare. Målningar från det följande århundradet i Pyhämaa lilla offerkyrka, Salo och stadskyrkan i Torneå få en mera dekorativ läggning. Detta blir än mera fallet under 1700-talet, vars målarkonst vi här måste förbigå.

Istället är det värt att kasta en blick på nyare kyrkobyggnader. Från den framstående arkitekten C. L. Engels många kyrkor från 1800-talets början, vilka utmärkas för en konsekvent centralkyrkotyp i klassisk anda, någon gång med nygotisk karaktär, inleddes en ny tid av Jos. Stenbäck med Kuolemajärvi kyrka, som byggdes i sten efter 1700-talets träkyrkor, och framför allt Lars Sonck (Johanneskyrkan i Tammerfors), som begagnar granit i tunga robusta former av en slags romantisk monumentalitet icke utan en

viss nationell prägel. Stenbäck representerar en finsk art av den s. k. Jugendstilen, tydligt skönjbar i exempelvis Luvia nya kyrka (1910). I Mariehamns nya kyrka visar Sonck tydligt anslutning till traditionella former på ett lyckligt sätt, medan Tammerfors nya domkyrka och Mikaelskyrkan i Åbo förete mera nygotiska drag. Ännu på 1920-talet lever denna stilriktning kvar såsom hos Ilmari Launis (Borgnäs och Konnevesi kyrkor) och Armas Lindgren (Keksholm), som tydligt söka sig tillbaka till medeltida former.

Den nya, sakliga stilen har avsatt många tydliga spår i det senaste kvartseklets skapelser. Som en övergång från Stenbäck-Sonckska romantiken står Kaukola kyrka, som ännu förete stilreminiscenser från äldre tider, samt Karttula (1925). Mera funktionalistiskt betonade äro sådana arkitekter som Bertil Liljeqvist, Eino Pitkänen, Elsi Borg, Armas Lindgren, Toivo Patela, Alvar Aalto, K. S. Kallio, Yrjö Vaskinen, G. Wahlroos och T. Sora. Av dessa arkitekters verk kunna vi blott nämna några. Pauluskyrkan i Helsingfors av Liljeqvist (1931) reser sig spänstigt mot skyn, ackompanjerad av ett kampanilliknande torn. Interiören behärskas av ett tunnvalv, och i öster är koret utbildat i en smalare rektangulär byggnad. I samma stad har Sonck för ett år sådan fullbordad Mikael Agricolakyrkan, vilken visar en ny fas i hans rika produktion. Denna byggnad är alltigenom modern med flera originella lösningar såsom utbildningen av sidoskeppen till låga sidosbyggnader, ingångspartiet, korets utformning o. s. v., vilket gör Mikael Agricolakyrkan till ett av landets märkligare kyrkor från nyare tid. Interiören förete dock detaljreminiscenser från modern tysk kyrkoarkitektur. En solid enkelhet utmärker Mårtens församlings kyrka i Åbo av Gunnar Wahlroos och T. Sora, som fullbordades för tre år sedan.

Den klara bild vi få av vårt grannlands kyrkor ha vi att tacka professor Carolus Lindberg, som samlat sin omfattande och gedigna kunskap i ett stort verk, *Finlands kyrkor*. I nära 800 bilder precenteras hela materialet, och på 350 foliosidor har han lyckats hoptränga det väsentligaste om varje kyrka. Dessa notiser äro mönstergilla, de innehålla både uppgifter av församlingshistoriskt slag och sakliga upplysningar om kyrkobyggnaderna. Där emot ha inga uppgifter om inventarier medtagits. I slutet meddelas en översikt av kyrkornas plantyper — inte mindre än 38 stycken — historiskt uppställd och av stort intresse, följd av kartor, visande de olika typernas geografiska utbredning. En utförlig källförteckning och en säkerligen fullständig litteraturförteckning avsluta verket tillika med en samling uppmättningsritningar, som möjliggöra ett noggrant studium av de viktigaste byggnaderna.

Bengt Cnattingius.